

Posudek na disertační práci PhDr. Tomáše Vilímka: Opozice v ČSSR a NDR po roce 1968: Srovnání cesty do opozice, vzájemného vnímání a pohledů bezpečnostních orgánů.

Autor posuzované práce má zkušenosti s komparací vývoje v NDR a ČSSR, zabýval se jí již ve své diplomové práci a publikoval na toto téma několik studií jako: Srovnání vývoje, specifických odlišností a podobností opozice v ČSSR a NDR 1968-1989 či Cesta do disentu - několik poznámek k rozličným faktorům střetu s režimem v ČSSR a NDR. Úzce spolupracuje s německými historiky, také tato práce vznikla za podpory Zeit-Stiftung, a v současné době participuje na mezinárodním projektu pod patronací Forschungsstelle Osteuropa Bremem s názvem Das andere Osteuropa, v jehož rámci provedl řadu rozhovorů s disidenty. Tato disertační práce je tedy jistým vyvrcholením jeho dosavadního bádání o tomto problému. Svým způsobem je průkopnická, neboť autor uplatňuje metodu komparace, což je v české historiografii soudobých dějin spíše výjimka. Umožnila mu totiž poukázat na odlišnosti a shodné rysy ve vývoji opozice v obou zemích a pochopit tak lépe její postup. Proto považuji za správné, že v samostatné subkapitole vložil hlavní rysy této metody.

Významnou roli při zpracování tohoto tématu hrála metoda orální historie, kterou také charakterizuje, neboť důležitým pramenem jsou rozhovory, které autor vedl s řadou aktivních odpůrců komunistického režimu. Jak konstatoval, aplikoval při tom především německé metodologické přístupy.

Autor opírá svou práci o bohatou pramennou základnu ať již úřední nebo opoziční provenience a charakterizuje archivy i fondy, z nichž čerpal. Více při tom využíval německé prameny, mj. i proto, že jsou lépe zpracovány. Z českých pramenů, které autor opomenul, bych upozornil na zprávy FMV předsednictvu ÚV KSČ o státobezpečnostní situaci, které obsahují četné údaje o činnosti opozice i jejích vztazích s opozicí v sousedních státech, zejména s polskou. V plné míře využil autor tištěné prameny a obsáhlý je i seznam použité literatury.

V samostatné kapitole se autor zabývá typologií protirežimního jednání a jejími úskalími, sám se přiklání k pojmu opozice. Podle mého názoru měl však autor upozornit na specifické rysy jejího vývoje v Československu, které souvisí s porážkou obrodného procesu a čistkami v KSČ. Opozice do roku 1972 se totiž odlišuje od Charty 77 jak programem, tak i tím, které sociální skupiny byly jejími nositeli. Pro léta 1969-1972 také neplatí autorovo tvrzení, že „kriticky orientované osoby se snažily pracovat v rámci platných zákonů a vytvářet tak skutečnou opozici, byť jim to nebylo umožněno“. /s. 34/

Významnou část disertační práce tvoří kapitola „Předpoklady protirežimního jednání – opoziční cesta“. Hlavním pramenem jsou rozhovory, protože rozhodnutí o zapojení do opozičního hnutí mělo individuální charakter a mělo mnoho příčin. Autor uvádí pět kritérií, podle nichž narátory vybíral a analyzuje vliv faktorů, které podle jeho názoru měly vliv na cestu do disentu, a to: rodinné prostředí, skupinová dynamika a zákon akce a reakce, společensko-individuální aspekty, vliv historických událostí na cestu do opozice. Dospívá při tom k závěru, že odlišnosti se projevují zejména v společenských aspektech cesty do disentu. V NDR hrála důležitou roli existence Spolkové republiky Německo, až do stavby zdi možnost opustit zemi a evangelická církev. V ČSSR pak klíčovým faktorem, který ovlivňoval rozhodnutí jít do opozice, byla porážka obrodného procesu. Autor dále správně upozorňuje, že velkou roli hrály vlastnosti člověka jako statečnost či existenciální důvody, tj. žít v souladu se svým svědomím nebo „žít v pravdě“; bylo by možné ještě doplnit touhu po vzdělání, která řadu lidí přes podzemní univerzity přivedla do disentu.

Podle mého názoru hrály významnou roli další důležité faktory, jež ovlivňovaly rozhodnutí zapojit se do opozičního hnutí, a to katolický světový názor, který byl neslučitelný s komunistickou ideologií. (Autor se o něm zmiňuje v souvislosti s rodinným prostředím). Katolický disent pak představuje samostatnou skupinu v opozičním hnutí. Totéž platí o exkomunistech, kteří se vstupovali do opozice z politických příčin, jejich cílem bylo odstranění normalizačního režimu. Vlastní důvody pro začlenění do opozičního hnutí měla i mladá generace, která neprožila obrodný proces a narodila se v tzv. normalizaci.

Druhé téma, jímž se autor zabývá, se týká vzájemného vnímání představitelů opozice v ČSSR a NDR. Přínos vidím zejména v tom, že přináší zcela nové poznatky. Analyzuje je v těchto podkapitolách: Reflexe ČSSR a československé opozice ve východním Německu a naopak, Hranice překračující spolupráce představitelů disentu z ČSSR a NDR, Projevy vzájemné solidarity a Společné dokumenty a prohlášení jako předpoklad procesu vzájemného učení. Autor konstatuje, že mezi opozicemi v ČSSR a NDR nedocházelo k takové spolupráci jako mezi československou a polskou. Příčiny vidí mj. v jazykové bariéře, v předsudcích, které byly výsledkem nedostatku informací, v neposlední řadě i v tom, že disent se soustředil zejména na domácí záležitosti a na kontakty s opozicí v sousedních zemích mu nezbýval čas, ale ani síly. Svou roli hrála i skutečnost, že čeští disidenti považovali východoněmeckou opozici za konformnější a reformisticky orientovanou.

Událostí, která nemohla nepůsobit na občany NDR, byl obrodný proces, zejména pak invaze do Československa, která aktivizovala část z nich tak, že dali veřejně najevo svou nespokojenost, například vylepováním letáků, nápisy na zdi či zápisy do knihy

československého velvyslanectví ve východním Berlíně, v nichž odsuzovali vpád vojsk. Pro známé kritiky režimu jako byl R. Havemann, R. Bahro či W. Biermann znamenal srpen 1968 završení jejich rozchodu s východoněmeckým režimem, který se na potlačení pražského jara podílel.

Charta 77, klíčová událost ve vývoji opozice v Československu, měla v NDR jen malý ohlas; reflektovalo ji opozičně kritické prostředí a evangelická církev. Příčiny vidí autor v jejím opozičním charakteru, přihlásit se k jejím myšlenkám znamenalo stát se nepřitelem státu. Svou roli mohl sehrát i program lidských a občanských práv, který východoněmecká opozice převzala až v roce 1985, kdy byla založena Iniciativa za mír a lidská práva. V NDR hlavním problémem, na který se opozice soustřeďovala, byl boj za mír, jenž vzhledem k válečným zkušenostem prostupoval celou společností.

Československý disent reflektoval specifické rysy východoněmeckého opozičního hnutí, a to jednak praxi odsunu „jinak smýšlejících“ do Spolkové republiky, při čemž kritizoval malou odvahu německých disidentů setrvat a riskovat i vězení; jednak úlohu evangelické církve. Do popředí zájmu našich občanů se NDR dostala v souvislosti s exodem v říjnu 1989, který prožívali Pražané na vlastní oči.

Autor podtrhuje dále význam projevů solidarity vůči perzekuci opozice v druhé zemi. Tak česká opozice odsoudila útoky na Knihovnu životního prostředí v listopadu 1987, na Iniciativu za mír a lidská práva v lednu 1988 nebo na lipské opoziční skupiny v lednu a září 1989, východoněmecká opozice pak odsoudila brutálními zásahy bezpečnostních složek v tzv. Palachově týdnu v lednu 1989 a podpořila petiční kampaně za osvobození politických vězňů uspořádáním Dne solidarity s politickými vězni v ČSSR 19. března 1989. Projevy mezinárodní solidarity měly velký význam, například ovlivňovaly výši trestů souzených občanů.

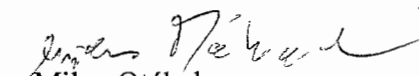
K přímé spolupráci opozice v obou zemích došlo při přípravě a vydávání společných dokumentů, které vyjadřovaly shodné názory na problémy, jež považovala za důležité. Prvním dokumentem bylo - „Společné prohlášení nezávislých obránců míru z ČSSR a NDR“ z listopadu 1984, které zdůraznilo spojitost míru a lidských práv, což byla důležitá myšlenka Charty 77 v pojetí boje za mír. Podle autora však východoněmečtí disidenti měli na obsah prohlášení malý vliv.

Velký mezinárodní význam měla – jak to dokazuje Milánská výzva - Pražská výzva z března 1985, která podtrhla potřebu překonat rozdělení Evropy a blokové myšlení. Nejen proto vyvolala zájem východoněmecké opozice, ale také tím, že se v ní řešila i otázka sjednocení Německa. Jak živý byl tento problém, o tom svědčí Berlínský apel z ledna 1982. Na Pražskou

výzvu odpověděla východoněmecká opozice Dopisem 20 občanů NDR signatářům Pražské výzvy, v němž se s jejími hlavními myšlenkami ztotožnila.

Kladem práce je dále, že autor věnuje pozornost jinému důležitému tématu, tj. spolupráci bezpečnostních orgánů obou zemí v boji proti opozici. Samy ji přikládaly velký význam, neboť za hlavní úkol považovaly zabránit „internacionalizaci“ opozice, tj. znemožnit nebo alespoň ztížit vzájemnou spolupráci a koordinaci činnosti v boji proti komunistickému režimu. Autor podrobně analyzuje formy spolupráce a její výsledky a dochází k závěru, že sice bezpečnostní služby dokázaly zkomplikovat kooperaci opozice obou zemí, nedokázaly však zabránit růstu jejího vlivu na obyvatelstvo.

Disertační práce T. Vilímka je podstatným přínosem při zkoumání dané problematiky jednak použitím komparativní metody, jednak výsledky a závěry, k nimž dospěl. V plné míře splňuje všechny požadavky kladené na disertační práci a doporučuji ji k obhajobě.

Milan Otáhal

Praha 23. března 2009